

**БАГАТОПОЛЯРНА ГЕОПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СВІТУ:
ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 3(38), с. 30—35

Проаналізовано багатопольярну геополітичну організацію сучасного світу, виявлено основні проблеми і тенденції розвитку посткласичних імперій, формування регіональних імперських геополітичних систем.

У сучасному світі відбуваються неоднозначні зміни — поряд з процесами глобалізації посилюється взаємодія між країнами в межах окремих регіонів світу, формуються регіональні інтеграційні структури. Світова геополітична система зазнає подальшого ускладнення за рахунок збільшення кількості недержавних геополітичних акторів: міжурядових та неурядових міжнародних організацій, транснаціональних політичних організацій, міжнародних рухів різного спрямування та ін. Крім того, хоч і повільно, зростає кількість суверенних держав. При цьому прагнення США та інших провідних держав Заходу до глобального домінування викликає спротив інших потужних геополітичних акторів. За цих умов відбуваються істотні трансформації світового порядку.

Дослідження сучасного світового порядку і тенденцій його розвитку викликає неабиякий інтерес серед науковців. Цій проблематиці присвячені праці А. Басевича, З. Бжезінського, А. Беттлера, Й. Галтунга, А. Етціоні, Р. Кагана, Е. Соловйова, А. Уткіна, Д. Харві та багатьох інших вчених. Актуальними завданнями подальших досліджень є вивчення основних чинників формування нового світового порядку, взаємодії провідних геополітичних акторів (“полюсів”), визначення проблем і перспектив розвитку світової геополітичної системи.

Виявимо сутнісні особливості сучасної геопросторової політичної організації світу, роль імперських геополітичних систем, основні тенденції їх розвитку.

Геопросторову політичну організацію світу можна уявити собі як складну багаторівневу сукупність різноманітних геополітичних систем, що взаємодіють у світовому просторі. Певний світовий порядок є відображенням сутнісних особливостей сформованої у той чи інший період геопросторової політичної організації світу. Світовий порядок створюється тими геополітичними акторами (або актором), які реально управляють глобальною геополітичною архітектурою, визначають “правила гри” на міжнародній арені, контролюють поведінку інших акторів.

В історичному минулому окремі актори (імперії) відігравали роль глобальних геополітичних гравців. Зокрема, за часів “холодної війни” існував біполярний світовий порядок з глобальним протистоянням двох імперських “полюсів” — США та СРСР. У сучасну епоху США намагаються і надалі відігравати глобальну роль, а інші потужні актори (Російська Федерація, Китай, Індія, Бразилія та ін.) прагнуть посилити свій вплив на регіональній, а в перспективі, і на світовій арені. До цього додається активізація діяльності транснаціональних мережних акторів. Таким чином, геополітична система світу нині перебуває у неврівноваженому, перехідному стані.

У науковій літературі наявні різні підходи до ідентифікації сучасної геопросторової політичної організації світу — світового порядку. При глобальному геополітичному проектуванні дослідники керуються різними підходами, тим більше, що самі вони, як

правило, є політично заангажованими. Якщо автори не вдаються в сутність сучасної організації світового геополітичного простору, сповненого невизначеності та суперечностей, то він трактується просто як постбіполярний. Однак цей термін (“постбіполярний”) не має, по суті, іншого змісту, крім того, що сучасний світовий порядок прийшов на зміну біполярному і має інші риси.

На початку 90-х років ХХ ст., після руйнування Радянського Союзу і його імперської геополітичної системи, залишився один “полюс” світового масштабу — США. Це дало вагомий підстави для трактування світового порядку як однополярного (унілатерального). На початку 2000-х років в американській літературі значної популярності набув імперський дискурс, і чимало дослідників стали розуміти однополярний світовий порядок як неоімперський на чолі із США. Активним пропагандистом цього підходу виступив, зокрема, З. Бжезінський [1]. Згодом він значною мірою пом’якшив акцент щодо імперської однополярності, акцентувавши увагу на глобальному лідерстві США [2]. У цей самий період М. Хардт і А. Негрі запропонували модель майбутнього світового устрою, за якого глобальна імперія не є американською, а США — її центром, оскільки глобальна влада не матиме ніякої реальної і локалізованої території чи центру через те, що буде розподілена в мережах [8, 354].

У цілому прихильники розуміння світу як уніполярного одним-єдиним геополітичним “полюсом” світу вважають або США, або Захід у цілому. Так, наприклад, Ю. В. Соколов розуміє сутність однополярності Заходу як закономірне панування високоорганізованої меншості над дезорганізованою більшістю світу, причому за такого несправедливого порядку світова система стає асиметричною, дисбалансованою та нестабільною [7]. Справді, за абсолютного домінування у світі одного “полюса” неодмінно порушується рівновага, виникає чітко виражена асиметрія. Політика відвертого домінування викликає, як правило, негативну реакцію з боку інших потужних акторів. У різних країнах і регіонах світу неминуче з’являються антиімперські політичні сили, які прагнуть здобути засо-

би протистояння абсолютному домінуванню глобального “полюса”.

Як пом’якшений варіант однополярності пропонується концепт “гегемонії”. З погляду А. Беттлера, гегемонія — це сила, спрямована на підпорядкування всіх акторів міжнародної політики інтересам гегемона [3]. Нині найчастіше під гегемонією розуміють не брутальне панування із силовим втручанням у внутрішні справи інших акторів, а “приклад для наслідування”. Вважається, що держава-гегемон, завдяки своїй економічній і військовій могутності, спроможна забезпечувати стабільність на планеті, розвиток світового ринку з вигодою не лише для себе, а й інших акторів. Гегемонія ліберального “полюса” може забезпечувати відносний мир і порядок у світовій геополітичній системі. Така гегемоністська однополярна структура доволі часто може відповідати інтересам владних кіл багатьох країн світу, яким вигідні гарантовані ліберально-ринкові “правила гри” на міжнародній арені. Крім того, за умов дотримання стратегічних угод з гегемоном, вони мають можливість контролювати внутрішньополітичну ситуацію у себе в країні, забезпечувати своє економічне володарювання.

Становить науковий інтерес точка зору щодо існування “uni-multipolar system” [9], коли наявний один “полюс-гегемон” і декілька менших “полюсів”, які спроможні у певних випадках проводити власну геополітику, проте не мають потуги повноцінно протистояти головному “полюсу” й організувати світову систему. При цьому можливі такі варіанти розвитку геополітичної структури світу: за умов формування стійкої коаліції менших “полюсів” може виникнути інтегрований потужний полюс — формується нова біполярність; інший варіант біполярності — стрімкий розвиток одного з акторів-конкурентів і перетворення його на “полюс”; зміцнення головного “полюсу”, підпорядкування ним решти світу — утворення справді уніполярної системи [9].

Існує концепція “нової” біполярності, прибічники якої вважають, що на одному “полюсі” перебувають усі ті держави світу, які поділяють принципи міжнародного права і демократії, а на протилежному — державні та недержавні геополітичні сили, що сповіду-

ють “радикальні” ідеології, не визнають “загальнолюдських” норм права та морально-етичних цінностей і, поширюючи у світі свою ідеологію, вдаються навіть до терору [5].

Ми дотримуємося тієї думки, що нині, у зв'язку з подальшим поступовим зниженням глобальної ролі США і також поступовим посиленням інших “полюсів”, формується багатополярний світовий порядок із відносно самостійною геополітикою певних провідних акторів.

Існує погляд, згідно з яким процеси зміни структури світового порядку мають циклічний характер. Наприклад, однополярна структура переходить у багатополярну, остання, у свою чергу, породжує біполярну, яка знову переходить в однополярну — цикл повторюється [3]. За таким прогнозом у XXI ст. сучасний однополярний світ зміниться багатополярністю, яка потім трансформується у нову біполярність [3].

Прибічники ідеї однополярності вважають, що багатополярний світ може стати набагато небезпечнішим і віддаленішим від демократії, ніж нинішній з гегемонією США [4]. Варто зазначити, що за умов багатополярності, коли доля світу залежить від результатів взаємодії декількох “полюсів”, зростає ступінь невизначеності у розвитку глобальних процесів, важко однозначно передбачити майбутню долю світового порядку. Неминучими явищами є нерівномірний розвиток “полюсів”, посилення конкуренції між ними, змагання за сфери впливу у різних регіонах світу. Тому необхідний діалог, пошук компромісів, взаємовигідних рішень.

Серед інтересів геополітичних “полюсів” на перший план вийшли гео економічні — забезпечення максимальних вигід від участі у світових економічних процесах, збільшення прибутків на світових ринках товарів і послуг. Як і раніше, провідні геополітичні актори зацікавлені у забезпеченні контролю над світовими ресурсами, особливо енергетичними, і трансконтинентальними комунікаціями. Географічний простір країн та регіонів світу пронизаний мережами впливу транснаціональних геополітичних та гео економічних акторів.

Слід зазначити, що в сучасному світі полярність у військово-політичній та гео економі-

чній сферах може відрізнитися. Наприклад, Північно-Атлантичний Альянс є найпотужнішою у світі військово-політичною системою, проте Північна Атлантика складається з двох гео економічних систем — НАФТА і ЄС, кожна з яких включає не лише країни НАТО. Японія і Німеччина є гео економічними “полюсами” сучасного світу, проте не претендують на таку саму військово-політичну роль.

У світовій системі міжнародних відносин важливою проблемою залишається застосування сили в широкому розумінні — від засобів політичного та економічного впливу до використання зброї. Попри вдосконалення механізмів міжнародної безпеки, “жорстка сила” залишається доволі дієвим аргументом у міжнародних відносинах — у кого більше ударної сили, до того ставляться з більшою повагою. У провідних країнах світу триває вдосконалення різноманітних систем озброєнь, а окремі держави володіють ядерною зброєю. Ядерний арсенал дає до рук держави могутній засіб захисту своєї безпеки і реалізації геополітичних інтересів на міжнародній арені. Така країна входить до такого собі “клубу обраних”, розширення якого всіляко обмежується ядерними державами. При цьому сама по собі кількість ядерних боєголовок не має принципового значення — кожна нова ядерна держава несе потенційну небезпеку стабільності у світі. А проти терористичних угруповань ядерна зброя безсила.

Нині у багатополярному світі між провідними акторами сформувався певний консенсус щодо загальноприйнятих “правил гри” на міжнародній арені, оскільки це відповідає їх геополітичним інтересам. Слід очікувати, що в майбутньому, якщо не станеться глобальних катаклізмів, провідні гравці — “полюси” і надалі залишатимуться прибічниками переважно “м'якої” геополітики, без крайньої потреби не вдаватимуться до застосування “жорстких” (силових) засобів.

Ми дотримуємося погляду, що сучасні “полюси” світового порядку є новітніми імперіями (неоімперіями). Серед науковців відсутня концептуальна однастайність щодо розуміння імперій як минулих епох, так і сьогодення. На нашу думку, сучасні імперії є великими геополітичними системами, які

вирізняються складною багаторівневою ієрархічною структурою з різнорідними компонентами і мають розвинені мережі впливу в глобальному геопросторі. У структурі імперії виділяються, як правило, “центр” і залежна, підпорядкована “периферія”, що включає якісно різні територіально-політичні утворення. У переважній більшості сучасні імперські геополітичні системи сформовані на основі “держави-центру”, що контролює “периферію” — залежні країни і території, формально суверенні держави, комунікації, військові бази тощо. У свою чергу “держави-центр” може мати внутрішню багатопланову геополітичну структуру, в якій виокремлюються свої власні “центр” і “периферії”. Імперії здійснюють геополітику, покликану забезпечувати контроль “центру” над внутрішніми і зовнішніми “периферіями”.

На відміну від минулих епох, новітні імперії (неоімперії) є неформальними. За визначенням А. Вендта і Д. Фрідхайма, “неформальні імперії є структурами транснаціональної політичної влади, що поєднують егалітарний принцип юридичного суверенітету з ієрархічним принципом фактичного контролю” [6, 39]. Сучасний світовий порядок формально утворений суверенними державами — членами ООН. Кожна з них прагне зберегти свій суверенітет. Порушення суверенних прав однієї держави іншою викликає осуд з боку ООН, інших міжнародних організацій, суверенних держав, може потягнути за собою санкції щодо держави-порушниці. Тому сучасні імперії за допомогою своїх мережних структур контролюють суверенні держави, не зазіхаючи на їх формальні суверенні права. У новітній історії мали місце випадки проведення класичної імперської геополітики з позиції сили (Афганістан у 2001 р., Ірак у 2003 р.), проте вони прикривалися високими гаслами захисту безпеки всього світу.

Розвиток у сучасному світі імперських геополітичних систем пов’язаний з прогресом регіоналізації, що є, по суті, “глобалізацією в мініатюрі” — інтернаціоналізацією політичних, економічних, культурних процесів на регіональному рівні. Регіоналізація приводить до формування певних цілісно-

тей — регіональних систем, які активно взаємодіють між собою в умовах глобального геопростору. Основні компоненти таких регіональних систем — держави дедалі активніше взаємодіють з державами як свого, так й інших регіонів, а також цілими регіонами та угрупованнями держав. При цьому в процесі розвитку інтеграційних процесів в окремих регіональних системах ми спостерігаємо посилення ролі найрозвиненішої держави, яка генерує доволі потужні силові поля, створює власні мережі впливу в регіоні та за його межами. Таким чином, відбувається формування регіонального “полюсу”, який створює свою неформальну імперію.

У сучасній геопросторовій політичній організації світу Західна неформальна макроімперія зберігає своє глобальне значення. При цьому в її межах відносно зменшується роль гегемона — США, попри те, що Америка залишається провідною імперською державою світу. В її геостратегії спостерігається тенденція до подальшого розвитку механізмів співпраці із західними державами та іншими “полюсами” у розв’язанні глобальних безпекових проблем. У геополітиці колишніх колоніальних імперій Великої Британії та Франції збереглися окремі імперські напрями. Великим потенціалом володіє Німеччина, однак нині вона не має імперської ідеї і відповідної політичної волі. У результаті подальшого розвитку інтеграційних процесів в Європейському Союзі, цілком ймовірно, може сформуватися своєрідна децентралізована імперська геополітична система як складова неформальної Західної макроімперії.

Економічна могутність КНР на початку XXI ст. продовжує зростати доволі швидкими темпами. Китайська посткласична імперія не демонструє амбіцій щодо політичної гегемонії (навіть офіційно виступає проти будь-якого гегемонізму на міжнародній арені), проте сфера гео економічного та геодемографічного (разом з тим і геополітичного) впливу Китаю активно поширюється на регіони та країни. Японія є однією з наймогутніших, економічно розвинених держав, однак у військово-політичній сфері є сателітом США і нині не має політичної волі до імперської геополітики. Зростає роль таких регіональних

лідерів-“полюсів”, як Індія та Бразилія, які можна вважати потенційними неоімперіями. На початку XXI ст. активізується імперська геополітика Росії, спрямована на забезпечення регіонального лідерства і створення власної неформальної імперської структури. Зони впливу (політичного, економічного, культурно-інформаційного) різних імперій можуть взаємно накладатися, перетворюватися на так би мовити зони імперської конкурентної взаємодії. На перспективу можна очікувати найбільш успішного розвитку неоімперій з “реальною економікою” — Китаю, Індії, Бразилії, певною мірою Росії. А от Захід, економічна могутність якого значною мірою тримається на фінансових “бульбашках”, очікують і надалі небезпечні кризи.

За сучасних умов існування світу специфічні геополітичні інтереси окремих держав мають бути підпорядкованими спільним інтересам збереження миру та міжнародної безпеки. Прикриваючись інтересами захисту миру, прав і свобод людини, провідні імперські держави фактично отримують право на порушення суверенітету окремих держав світу. Економічний простір більшості країн світу пронизаний мережами впливу транснаціональних акторів. Глобальні актори значною мірою контролюють культурно-інформаційний простір більшості країн і регіонів планети. Тому національні держави мають дедалі менше реального суверенітету. Попри формальне збереження суверенних прав, вони перетворюються на об'єкти геополітики імперських структур. Такі країни, як Маршаллові острови, Мікронезія, Палау, — є характерними прикладами сучасних імперських підконтрольних “периферій”. Прагнення до самовизначення і створення власної держави увінчалось успіхом, національну ідею реалізовано. При цьому економіка тісно пов'язана з неформальним імперським “центром” — США, і захист їхньої національної безпеки також є прерогативою Америки.

Подальша трансформація геопросторової політичної організації світу пов'язана із зростанням кількості суверенних держав у результаті реалізації прав народів на самовизначення і створення власних держав. Хоча лідери західних держав свого часу і на-

полягали на тому, що Косово є унікальним випадком, усе ж “Косівський прецедент” заклав “міни уповільненої дії” під фундаменти багатьох багатонаціональних держав світу. Нові держави можуть виникнути насамперед в Азії та Африці за рахунок нинішніх багатонаціональних країн, для багатьох з яких притаманні численні міжетнічні та міжконфесійні проблеми. Виникнення нових суверенних держав неминуче потягне за собою численні протиріччя із сусідніми державами, що також додаватиме нестабільності майбутньому світові. Нині, наприклад, можемо спостерігати загострення конфліктних відносин між Суданом і новоутвореним Південним Суданом.

Сучасні імперії прагнуть до розширення сфер неформального впливу, максимального розвитку своїх мережних структур. Вважаємо обґрунтованими твердження, що геополітика Заходу визначається “центрами ухвалення рішень”, які, як правило, є інтернаціональними і взаємодіють на міжнародній арені, підпорядковуючи своїм інтересам геостратегію багатьох країн світу. Латентні “центри ухвалення рішень” прагнуть досягнути максимальних економічних вигід, що забезпечуються застосуванням широкого асортименту геополітичних, геокультурних, геоінформаційних засобів. Взаємовідносини між самими “центрами” залежать від багатьох чинників, змінюються у часі і можуть мати різний характер — від співпраці до досить жорсткої конкуренції.

У незахідних імперських системах формуються власні “центри ухвалення рішень”, які фактично визначають геостратегію відповідних держав на світовій арені. Ці “центри”, тісно пов'язані з державною владою, нарощують свої транснаціональні мережні структури у регіонах і країнах світу. Розвиток гео економічних мереж незахідних імперій спирається на дедалі потужніші фінансові, матеріально-технологічні, інформаційні ресурси. Мережі впливу (політичного, економічного, культурно-інформаційного) сучасних імперій можуть перетинатися, взаємно накладатися, формуючи так би мовити сфери спільної дії. Попри співпрацю у багатьох сферах між Заходом і незахідними ім-

перськими утвореннями, неминуче виникає конкуренція за гегемонію на певних ділянках геопростору.

Однополярність на чолі із загальносвітовою неформальною імперією за сучасних умов навряд чи можлива. Реально (і на перспективу) світовий порядок визначається насамперед взаємодією неформальних імперій — є багатополярним. При цьому відносне лідерство у сучасному світі неформальної Західної макроімперії поки що відповідає стратегічним інтересам інших імперій та транснаціональних мережних акторів, оскільки сучасний світовий лад, що ґрунтується на західних засадах, забезпечує відносну стабільність політичної обстановки в окремих регіонах планети, загальноприйняті “правила гри”, вільний ринковий бізнес, безпеку комунікацій, захист прав власності тощо. За умов багатополярного імперського світового порядку і подальшого послаблення Заходу, слід очікувати фактичного розподілу світу між імперськими геополітичними системами із формуванням навколо кожної з них зон пріоритетного впливу і численних “буферних зон” конкурентної взаємодії.

Література

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи: Пер. з англ. — Л.: Лілея-НВ, 2000. — 236 с.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство: Пер. з англ. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. — 203 с.
3. Бэттлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее (теория): Пер. с англ. // МЭ и МО. — 2002. — № 1. — С. 73–80.
4. Каган Р. Про рай і владу: Америка і Європа у новому світовому порядку: Пер. з англ. — Львів, 2004. — 134 с.
5. Коновалов А. А. Новая биполярность и дефицит адекватности // Россия в глобальной политике. — 2005. — Т. 3. — № 2. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru>
6. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження: Монографія: Пер. з англ. — К.: Критика, 2009. — 200 с.
7. Соколов Ю. В. Политические структуры мира. Между терроризмом и биполярностью? // Российские стратегические исследования / Под ред. Л. Л. Фигуни. — М.: Логос, 2002. — С. 93–98.
8. Хардт М. Империя / М. Хардт, А. Негри; пер. с англ. — М.: Праксис, 2004. — 440 с.
9. Huntington S. The Lonely Superpower // Foreign Affairs. — 1999. — Vol. 78. — 2. — P. 35–49.

Сучасний світовий порядок має тенденцію розвиватися у напрямі багатополярності. Спостерігається поступове зниження ролі неформальної Західної макроімперії. Посилюються геополітичні та гео економічні позиції інших “полюсів” — незахідних неоімперій. У світовій геополітичній системі зростає кількість акторів, зокрема суверенних держав. Поширюються різноманітні мережні структури.

Современный мировой порядок имеет тенденцию развиваться в направлении многополярности. Наблюдается постепенное снижение роли неформальной Западной макроимперии. Усиливаются геополитические и геоэкономические позиции других “полюсов” — незападных неоимперий. В мировой геополитической системе возрастает количество актеров, в частности суверенных государств. Распространяются разнообразные сетевые структуры.

Contemporary world order tends to develop towards multipolarity. There has been a gradual decline in the role of informal Western macroempire. Geopolitical and geoeconomic positions of other “poles” — non-western neoempires increase. The number of actors, particularly sovereign states, in world geopolitical systems is under increase. Various network structures spread.

Надійшла 19 квітня 2013 р.